

DIALEKTIKUS EGYSÉG HELYETT ELVÁLASZTÁS ÉS FÜGGŐSÉG PARADOXONA, VAGYIS MITŐL HÍZIK A TŐKE MINDEN KORBAN?

Nancy Fraser: Kannibál kapitalizmus – Hogyan falja fel a rendszer a demokráciát, a gondoskodást és a bolygót (Bázis könyvek, 2024)

DOI: [10.29180/978-615-6886-06-4_9](https://doi.org/10.29180/978-615-6886-06-4_9)

Polák-Weldon Réka

Nancy Fraser könyve 2022-ben jelent meg (*Cannibal Capitalism: How our System is Devouring Democracy, Caring, and the Planet – And What We Can Do About It*. Verso), Bakó Júlia nagyszerű magyar nyelvű fordítása pedig 2024-ben, a Bázis könyvek sorozatban. Nancy Fraser a New York-i New School for Social Research filozófia és politika professzora, valamint a New Left Review szerkesztőbizottságának tagja. Kutatásaiban a kritikai társadalomelmélet és a politikai filozófia megközelítéseire épít. Széles körben ismert az igazságosságelméleteket használó, az újraelosztás és az elismerés kapcsolatáról szóló munkáiról. Az utóbbi években a kapitalizmus és a faji elnyomás, a társadalmi reprodukció, az ökológiai válság, a feminista mozgalmak és a jobboldali populizmus felemelkedésének kapcsolatával foglalkozik. A *Kannibál kapitalizmus* című könyv magyar nyelvű megjelenésének jelentősége az, hogy bár a világban „tolonganak” a kapitalizmuskritikai írások és egyre nagyobb teret nyernek a globalizációkritikus mozgalmak, Magyarországon ez a tendencia kevésbé érezhető. Ami viszont sok más országhoz hasonlóan nálunk is évek óta zajló fontos változás, a jobboldali populizmus közelmúltig töretlen erősödése, ami csupán csak látszatra bár, de mégis a fennálló neoliberális hegemonia kritikájaként értelmezhető. Látható tehát, hogy világszerte bővül az a kritikus tömeg, aki számára szubjektív tapasztalattá ért az a meggyőződés, hogy a rendszer egészével van baj. A kapitalizmus érzékletes nyelvi képben való megjelenítése nem példátlan. Marx a tőkét vámpírhoz hasonlította, amely „...minél több munkát szipolyoz ki, annál jobban él.” (A tőke I. kötet 10. fejezet⁷).

⁷Elkington A

Das Kapital ist versorgt mit Arbeit, die sich nur vmpyrmäßig belebt durch Einsaugung lebendiger Arbeit und um so mehr, je mehr sie davon einsaugt. Die Zeit, während deren der Arbeiter arbeitet, ist die Zeit, während deren der Kapitalist die von ihm gekaufte Arbeitskraft konsumiert. http://www.mlwerke.de/me/me23/me23_245.htm

kannibálok villával című könyvében vállalati kapitalizmusról és vállalati kannibalizmusról ír. A „kannibálok kezébe adott villa” pedig a vállalatok fenntartható működésének hármass eredménykritériumára, a vállalati teljesítmény nem csak gazdasági, hanem környezeti és társadalmi paraméterek szerinti hatásmérésének szükségességére utal. Fraser korábbi években megjelent írásainak összegyűjtésével született munkájában a kapitalizmust szintén kannibálmetaforával írja le, mivel alapvető adottságaitól fosztja meg a természeti környezetet és a társadalmat, erőforrásait, az égitestek gravitációs vonzás okozta egymásba olvadásához hasonlóan, a tőke tulajdonába szippantja. Hasonlóan intenzív kép a kapitalizmus, mint a farkába harapó kígyó (uroborosz) többször visszatérő hasonlata. A könnyen zsebbe csúsztható könyv puha, rózsaszín borítója fricskát ad ennek a magas színvonalú szintetizáló munkának, ami a történeti perspektívára támaszkodó helyzetértékelés mellett egy antikapitalizmusra épülő ellenhegemonikus rendszer kiépítésének lehetséges alternatíváját vázolja. Bár nem tekinthető kész programnak, a 4. és a 6. fejezet némi részletességgel értelmezi a 21. századi kívánatos ökopolitikát és szocializmust is.

A marxi kapitalizmusértelmezés határainak kitágítása

Fraser a társadalmi rend általános – gazdasági, gondoskodási, ökológiai és politikai – válságának okait a kapitalizmus gazdasági-társadalmi rendjének természetébe, DNS-ébe kódolt jellemzők elemzésével tárja fel; a kannibalizmus és a farkába harapó kígyó képei ezt az inherens vadászösztönt hivatottak megjeleníteni. A társadalmi elnyomás és az egymással összefonódó társadalmi ellentmondások és konfliktusok időről-időre a társadalmi rend általános válságában csúcsosodnak ki. Az általános válság két lényeges aspektusa a termelés területén fennálló osztályküzdelmekben és a rendszert alkotó területek találkozásain kialakuló „határküzdelmekben” ragadható meg. A könyv kiindulópontja Marx látszólag „gazdasági” kapitalizmusának értelmezése: a termelési eszközök magántulajdona, a szabad munkaerőpiac intézménye, a tőke vég nélküli „ön”-kiterjesztése és a piacok szerepe. A munka tekintetében a kapitalizmus függ a szabad munkaerőpiacon elérhető „kétszeresen

szabad” munkától. Jogi értelemben a szabadság azt jelenti, hogy munkahelyet választhatunk és munkaszerződést köthetünk, a termelési eszközökhöz való viszony tekintetében pedig azt jelenti, hogy „megszabadítottak” bennünket az ezekhez való szabad hozzáféréstől, ezért kényszerűen munkát kell vállalnunk. A tőke „ön”-kiterjesztése a tőkefelhalmozás kényszerét jelenti, mely folyamat során a tőke „a történelem alanyává teszi önmagát”, vagyis a tőke szubjektummá válik. A piacok kettős szerephez jutnak, egyfelől áruvá teszik és elosztják a termelési javakat, másfelől pedig a társadalmi többlet elosztásáról is döntenek. Ez utóbbi elsősorban azért aggályos, mert a kapitalizmus tőkefelhalmozó logikája szerint érték az, ami monetarizálható.

Fraser szerint ahhoz, hogy az általános társadalmi válság okaként valóban a kapitalizmust - bármilyen alakot is öltött a történelem során - nevezhessük meg felelősként, a marxi „rejtett műhely” négy elemének „háttérfeltételeit” kell megértenünk, amelyeket valójában a kifosztás és a kisajátítás kezdetektől jelenlévő „nem hivatalos” mechanizmusai és a kizsákmányolás „hivatalos” mechanizmusai hoztak létre és tartanak fenn ma is. A felhalmozás, vagyis a tőke folyamatos „ön”-kiterjesztése, csak ezen mechanizmusok működésével tartható fenn. A könyv első fejezete tehát a marxi kapitalizmus értelmezési kereteit kitágítva, a felhalmozáshoz szükséges, gazdaságon kívüli „háttérfeltételeket”, más szóval rendszerszintű elemeket veszi sorra, az ezt követő fejezetek pedig az egyes háttérfeltételek mélyebb összefüggéseit tárják fel. A kifosztást és kisajátítást lehetővé tevő háttérfeltételek megjelenését Fraser episztemikus váltásként értelmezi, ami azt is jelenti, hogy a kapitalizmus ezeket a háttérfeltételeket leválasztja, ontológiailag külsődleges dolognak vélelmezi, ezzel téve lehetővé a kifosztást, kisajátítást. Az elválasztás-függőség paradoxona – a kapitalizmus épp azokat az erőforrásokat veszélyezteti, amelyektől függ – és ezek eltagadása több dologra mutat rá. Elsőként arra, hogy a kapitalista termelés nem önfenntartó, másodsorban arra, hogy maguk az ellentmondások nem egyik vagy másik területen, hanem jellemzően a területek közötti térben alakulnak ki. Harmadsorban pedig azt világítja meg, hogy ezek a „határküzdelmekhez” vezető mechanizmusok szükségszerűen a rendszer destabilizációjához vezetnek.

A száműzött, mégis nélkülözhetetlen társadalmi reprodukció

Az első háttérfeltétel, a gazdaság értékfelhalmozási körein kívülre száműzött társadalmi reprodukció⁸, ami a bér munka és az ezen keresztül létrejövő többletérték-felhalmozás fenntartását teszi lehetővé. Olyan interakciókat foglal magába, amelyek létrehozzák és fenntartják az emberi életet és kapcsolatunkat (Sittlichkeit). A reprodukív munka gazdaságtól való elválasztása, társadalmi jelentőségének a privát szférába való száműzésével való elfedése révén a kapitalizmus strukturálisan alárendelt szerepbe kényszeríti azt. A kapitalizmus története során folyamatosan újrarajzolja a termelés és újratermelés szféráit elválasztó intézményi kereteket, kapcsolatuk tehát jelentős történelmi küzdelmek és válságok története. Fraser négy, jól elkülönülő történelmi rendszer mentén mutatja be ezek változó kapcsolatát. Az első a 16-18. századi merkantilkapitalizmus, amelyben a felemelkedő imperialista centrum országokban sem az állam, sem a gazdaság értéktörvénye nem hatolt be jelentős mértékben a magánszférába, ugyanakkor a periférián a társadalmi kötelek felszámolására törekedett, gondoljunk a rabszolgaság intézményére vagy az őslakosok elűldözésére. Az árutermelés és a társadalmi reprodukció ellenérdekeiből kialakuló, ma is fennálló válság a 19. századi liberális kapitalizmus időszakában kezdődött. A konfliktus kordában tartása a „modern család” fogalmat megalapozó ideologikus, nemekhez kapcsolódó asszociációk elterjesztésével, és az ezt támogató szociális jogszabályok (pl. a női - és gyermekmunka korlátozása) létrehozásával történt. A nők „háziasszonyosítása” volt hivatott ellensúlyozni a férfiak munkáját, így fedve el – a nők kárára – az árutermelés és a társadalmi reprodukció közötti ellentéteket. A periférián még az elfedéssel sem bajlódtak, tovább folytatódott az alárendelt csoportok társadalmi reprodukciós viszonyainak megsemmisítése. A második világháború után kialakuló államilag irányított kapitalizmus „...állami erőket állított a reprodukció oldalára.” (Fraser, 121) A társadalom szövetébe mélyen beágyazott kapitalista viszonyok és a

⁸ „...energiák, amelyek a családokról való gondoskodáshoz, a háztartások vezetéséhez, a közösségek fenntartásához, a barátságok ápolásához, politikai hálózatok létrehozásához és szolidáris kapcsolatok kiépítéséhez volnának szükségesek.” (Fraser 2024:104)

rendszer öndestabilizációs hajlamának ellensúlyozását - vagyis a felhalmozás hosszú távú fenntartását - kiterjedt jóléti juttatásokkal biztosították. Az ekkor kialakult „fordista modell” a termelést, a háztartások tömegcikk-fogyasztását és az állam által finanszírozott társadalmi reprodukciót kötötte össze. Az államilag irányított kapitalizmus, más néven szociáldemokrácia, tehát olyan társadalmi egyezségeket kötött, amelyek stabilizálták a társadalmi újratermelést, bár mindezt a periféria országainak kisajátítása árán tette. A jelenleg is fennálló pénzügyi kapitalizmus kialakulásával az 1960-as évektől kezdődően szorul egyre inkább háttérbe a szociális védőháló jelentősége, megteremtve a „kétkeresős család” neoliberális modelljét. A pénzügyi kapitalizmus központi eleme a hitel, amin keresztül képes a tőke kannibalizálni a munkát, a háztartásokat, az államokat, valamint a perifériát. Az államilag irányított kapitalizmusban rövid ideig fennálló egyensúly termelés és újratermelés között tehát a pénzügyi kapitalizmus időszakában bomlik fel, hiszen a pénzügyi tőke „...az állam kivonulását követeli a társadalmi újratermelésből.” (Fraser, 127) A szociáldemokrácia kihívója a neoliberalizmus lett, amely a gazdasági liberalizáció és globalizáció megteremtését célozza a szociális védőháló aláadásával. A jelenben a piacosítás további fokozását szorgalmazó erők léptek szövetségre az emancipációt követelő, a társadalmi hierarchiakat megszüntetni kívánó mozgalmakkal. Ezt a szövetséget Fraser „progresszív neoliberalizmusnak” nevezi. Napjainkban a társadalmi újratermelés küzdelmei egyre mélyülnek. A vállalatok a „munka-magánélet egyensúlyáról” papolnak, miközben kevés család engedheti meg magának azt, hogy egy keresője legyen, különösen olyan viszonyok közepette nem, ahol a közszolgáltatások, mint az oktatás vagy az egészségügy, vészesen alulfinanszírozottak, egyre nagyobb teret engedve a magánszektor ilyen jellegű szolgáltatásainak. Fraser általános, tágran értelmezett javaslata az, hogy újra kell formálni az árutermelés és a társadalmi újratermelés, valamint a nemi hierarchiak viszonyait. A fejezet utolsó mondata Mark Fisher kapitalista realizmus gondolatát idézi meg, mivel azt a kérdést teszi fel, hogy vajon egyáltalán el tudunk-e képzelni olyan társadalmi rendet, amely nem kannibalizálja az erőforrásokat, amelyektől függ, vagyis el tudunk-e képzelni egy antikapitalista ellenhegemóniából születő új világot.

Az ahistorikus, olcsó természet

A második háttérfeltétel az ahistorikusnak tekintett természet megszállása, amit Jason W. Moore egy olyan „civilizációs stratégiának” nevez, amely legitimálja az „olcsó természet” konstrukciót. A gazdaság és természet egymásról való leválasztása teszi lehetővé a „...fosszilis üzemanyagok által hajtott, profitorientált, műtrágyával felpumpált ipari termelést...” (Fraser 2024:39). A természet, mint fogalom többféleképpen értelmezhető. Egyfajta (1) tudományos-realista keretben a klímakutatás tárgyaként szerepel, amely az emberi, elsősorban gazdasági tevékenységek hatásainak elszenvedője; értelmezhető mint (2) történelmi jelenség, önmagát újratermelő, ezért a gazdaság értékteremtő céljai számára kisajátítható entitás; illetve (3) a történelmi materializmus központi fogalmaként, amelyben a vizsgálat tárgya az ember és természet közötti interakciók.

A természet bekebelezéséről szóló 4. fejezetben Fraser amellet érvel, hogy transzökologista ökopolitikára van szükség, aminek az általános társadalmi válságra reflektáló „... antikapitalizmusra épülő ellenhegemonikus blokk...” (Fraser, 194) alkotóelemeként kell működnie. Fraser az általános társadalmi válságot hegemoniaválságként értelmezi, mivel mára már nyilvánvalóvá vált a fennálló világrend és az uralkodó elitbe vetett bizalom megrendülése. Ez a megrendülés az ökológiai válság kérdéseiben csúcsosodik ki, konfliktusforrást teremtve nem csak a lehetséges megoldásokról, hanem a válság okairól, kiterjedtségéről folytatott diskurzusokban is. Ezt a helyzetet tartja alkalmasnak Fraser a közmegegyezésen alapuló, minden területet magába foglaló – gazdaság, gondoskodás, ökológia és politika – ellenhegemonia építésére. Fraser könyve pont ennek a munkának a megkezdéséhez ad megbízható és világos alapokat, hiszen rámutat a különböző területek kapcsolataira, valamint ezek határvonalainál létrejövő küzdelmekre. A klímaváltozás különösen „alkalmas” az egyes területek elválaszthatatlanságának bemutatására. A klímaválság mögött ugyanis jól körvonalazható társadalmi dinamikák működnek, amelyek az általános társadalmi válság más megnyilvánulásait is fűtik. Ebből következik az a meglátás, hogy az ökopolitika nem irányulhat „pusztán a környezet” tönkretételéből

származó bajok orvoslására. Bár az ökológiai válságok okozása a kapitalizmustól eltérő rendszerekben is tetten érhető, ezek általában tudatlanság, vagy - mint a szocializmus esetében történt - a „felzárkózás ábrándja” miatti „erőltetett iparosításnak” volt köszönhető. A kapitalizmus azonban nem működőképes a háttérfeltételek – alapvető ráfordításokat biztosító természeti környezet, a társadalmi újratermelést végző fizetetlen munka és a felhalmozást lehetővé tevő, közhatalmak által biztosított normák – nélkül, hiszen ezek biztosítják a működésének alapjait, a termelési eszközök magántulajdonát, a szabad munkaerőpiac intézményét, a tőke vég nélküli „ön”-kiterjesztésének feltételeit és a piacot. A kapitalizmus ökológiai válságai a három korábban említett természetfelfogás összeütközési pontjaiban, azaz meghatározott történeti formákban, Fraser szóhasználatával élve, „szocioökológiai rezsimekben” jelentek meg. Ezek eltérő módokon húzták meg a határt gazdaság és társadalom között, vagyis az energia, nyersanyagok előállítása és a gazdaság terjeszkedési stratégiái, valamint a természet külső tényezőként való értelmezései eltérő módokon valósultak meg. A pénzügyi kapitalizmus a globális Északon, a globális Dél elsődleges szektoraiból származó, sok esetben „új” nyersanyagokból (pl. lítium) működtetett „posztmaterális” szektorokra koncentrálódik, mint az IT, szolgáltatások, beleértve a pénzügyi szolgáltatásokat. A jelenben a bekerítések és kisajátítások monopolizálások útján történnek. Számos jelentős iparág alkalmazza ezt: az élelmiszeriparban a palackozott víz, a gyógyszer-és szépségiparban számos - a népi gyógyászatban évszázadok óta használt - növény, vagy a mezőgazdaságban az „öngyilkos vetőmagok”⁹, amelyekkel a természet önmagát megújító folyamatait iktatják ki azzal a céllal, hogy évről-évre új vetőmagot kelljen vásárolniuk a gazdáknak. A napjainkban megoldás látszatát keltő zöld kapitalizmus még mindig úgy tekint a természetre, amely egyrészt külsődleges, másrészt vég nélkül használható és pótolható. Ez a felfogás hőskökké avanszálja a szabadidejünkben faültetéssel foglalatostkodó, egyébként az értékláncuk minden pontján felfoghatatlan mennyiségű károsanyagot kibocsátó globális vállalatokat. A globális felmelegedés jelenlegi állapota legalább két okból is korszakalkotó

⁹ Monsanto

válságnak tekinthető. Egyfelől a korábbi szocioökológiai rezsimekben felhalmozódott környezeti terhelés a jelenlegi rezsimben tovább hatványozódik, másfelől pedig az ökológiai válság az intézményesült társadalmi rend korábban említett szegmenseivel fonódik össze. Fraser az ellenhegemonikus, transzökológista és antikapitalista ökopolitika által felkínált lehetséges megoldásnak az „ökoszocializmus” nevet adta, a fogalom magyarázata azonban teljes egészében hiányzik a könyvből. Az „ökoszocializmus” megvalósítása annak ellenére is hatalmas feladatot jelent, hogy már léteznek olyan társadalmi mozgalmak, amelyek a természeti károkozás mellett a létező uralmi formák ellen is küzdenek és olyanok is, amelyek amellett érvelnek, hogy az állam képes lenne „a tőke megszelídítésére” és ennek eredményeként a bolygó megmentésére.

„És vesszen mindenki, aki ellenkezni mer.”

Az általános társadalmi válság 5. fejezetben tárgyalt eleme a demokrácia válsága. 2024-ben a Közgazdasági Nobel-emlékdíjat három közgazdász kapta¹⁰, a jólét és a társadalmi intézmények kapcsolatainak vizsgálatáért. Elemzéseik azt mutatják, hogy a demokrácia hiányát jelző elszívó intézmények gátolják a javak egyenlőbb elosztását. Fraser sok más, az intézményi megközelítésből kiinduló, kritikai szemléletet követő kutatóhoz hasonlóan, az intézményi rendszer egészében és az azt fenntartó mechanizmusokban látja a demokrácia válságát. A kapitalizmussal szorosan összefonódó, a gazdaság és társadalom közötti kapcsolat küzdelmeinek története politikai küzdelmek története is. Ennek jelenlegi fázisában a globális Északon az intézményi rendszert a „neoliberális politikai valóságértelmezések” határozzák meg, valójában már fenyegetik. E szerint a pénzügyi piacok és a vállalati tőke érdekei minden más emberi érdeket, szükségletet, vágyat felülírnak, „mattot adva” a demokratikus kormányoknak. A neoliberális valóságértelmezés szintén fontos része az egyéni felelősség mindenre kiterjedő hangsúlyozása, valamint a hatékonyság és a választás lehetőségének megkérdőjelezhetetlensége.

¹⁰ Daron Acemoglu, Simon Johnson, James Robinson
<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2024/press-release/>

A tőkefelhalmozás hosszú távon tehát nem csak a társadalmi reprodukciót végzőknek és a természetnek, hanem a legitim és hatékony közhatalom kizsákmányolásától is függ. Más szükséges feltételekhez hasonlóan, a gazdaság a politikai szférát is külsődleges tényezőként definiálja, ugyanakkor függ is tőle, itt is kialakítva a függés és elválasztás határterületét, ahol válságok alakulnak ki. Nemzeti szinten a közhatalom része a magántulajdont és egyéb jogokat, valamint a piaci cserét biztosító jogrendszer, a rend és a pénzügyi rendszer fenntartása és a válságkezelés. Geopolitikai szinten ugyanezt a szerepet tölti be a nemzetközi jog, valamint a nemzetek közötti politikai, gazdasági megállapodások. A kapitalizmus történelmileg változó mértékben antidemokratikus, mert azáltal, hogy a kettős szerephez jutott piacot hatalmazza fel a döntéshozatal jogával, korlátozza a kollektív cselekvés tereit.

A felhalmozási rezsimek nemzetállami és geopolitikai szinten is más-más intézményi alakzatokat és konfliktuspontokat mutatnak. A merkantilkapitalizmus korában a tranzakciókat túlnyomó többségben morális alapokon nyugvó normák irányították, az értéktörvény az országhatárokon kívül eső, nemzetközi kereskedelemben bevont területeken érvényesült és csak lassan gyűrűzött be az európai régióba, kialakítva a hivatásos üzleti szférát. Egyéb tényezőkkel összefonódva a 19. századra felgyülemlett konfliktusok vezettek a liberális kapitalizmushoz. Ekkor hozták létre azt a ma is érvényben lévő új jogrendet, amelynek központi eszméje az államtól függetlenül létező, önérdékkövető, haszonmaximalizáló egyén, akinek magántulajdona a törvény szemében szent és sérthetetlen. A politikai és társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek fokozódásának következtében idővel újabb válságok bontakoztak ki. A második világháborúig a politikai mezőben az osztályharcok, a gazdasági mezőben visszatérő pénzügyi válságok, a társadalmi szinten pedig gyarmatosítás-ellenes felkelések és hatalmi harcok állandósultak. Az ezt követő, államilag irányított kapitalizmus fontos eleme lett az állami válságmegelőzési mechanizmusok bevezetése. Globális szinten új világgazdasági rendszert hoztak létre azzal a céllal, hogy a legerősebb ipari hatalmak kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatait koordinálják. A rendszer stabilizálásának fontos előfeltétele volt a háromoldalú korporatista alkuk megerősítése, amelyek mindhárom fél számára elfogadható korlátok közé

terelte a tőkét. A jelenlegi pénzügyi kapitalista rendszer kialakítását, a centrumországokban észlelt csökkenő tőkejövedelmezőség tette „szükségessé”. Lényege a „politikai szabályozások béklyóitól” való megszabadulás, ami az elmúlt évtizedekben állandósulni látszó általános válság fő mozgatórugója. Államok helyett ma, a mindenre kiterjedő szabályozásokat olyan, a gazdasági liberalizációt biztosító globális pénzügyi intézmények alakítják, amelyek kizárólag a befektetők és hitelezők felé tartoznak elszámolással. A hitel intézménye pedig lehetővé teszi a tőke számára az összes, saját maga „ön”- kiterjesztéséhez szükséges háttérfeltétel feletti uralmát, vagyis a felhalmozás hosszú-távú fenntartását. A centrumországok munkavállalóinak helyzetromlása elsősorban a félperifériára kiszervezett termelés következtében meggyengült szakszervezeti befolyás csökkenésének köszönhető. Ezzel párhuzamosan a fogyasztás növelését már nem a szociáldemokrácia időszakára jellemző kedvező adófeltételek megteremtésével és a közkiadások növelésével, hanem a fogyasztói hitelek túlzó kiterjesztésével érik el. Így jutottunk el a közelmúlt egyik legmélyebb pénzügyi válságáig 2007 és 2008-ban, amely a nemzetközi hitelezők uralmi pozícióját erősítette tovább, és a politika és a közhatalmak hatalomvesztettsége nyomán kialakuló „kormány nélküli kormányzás”, vagyis a transznacionális kormányzás rendszeréig. Ez továbbra is hatékonyan üresíti ki a jogalkotást és a jogalkalmazást. „És vesszen mindenki, aki ellenkezni mer.” A demokratikus kormányzás egy újabb, a kapitalizmus destabilizációs képességéből eredő válságát éljük meg tehát, ami egy mindent átfogó válság része, és amelyben a társadalmi rend gyökeres megváltoztatását szorgalmazó kritikus „hangok könyörtelenül fennakadnak, a szavak pedig bennszakadnak”. Az ezek felszámolását ígérő, a „szinpadon mutatványosként parádézó” akár jobb vagy baloldali populista kormányok, idővel sekélyessé válnak.

ÖSSZEGZÉS ÉS LEHETSÉGES JÖVŐBELI IRÁNYOK

Fraser egy tágabb kapitalizmusértelmezésre támaszkodva mutatja be a kapitalizmus felhalmozási vagy szocioökológiai rezsimeken átívelő válsághajlamait. Elemzésében a gazdaságon kívülre száműzött területek –

a fizetetlen gondoskodási munka, az ökológiai ellentmondás, és a demokrácia visszatérő válságai – változó helyzetét négy „szocioökológiai rezsim” történetén keresztül tárja fel. A válságok oka a kapitalizmus felhalmozási képességéhez elengedhetetlen háttérfeltételek folytonosan megújított működtetése és ezek elválasztása és kizsákmányolása. A gazdaság és ezen feltételek között meghúzott határvonalak változásai egyben a felhalmozási rezsimék történetét is adják. A ma fennálló pénzügyi kapitalizmus olyan szakaszba lépett, amelyben mély ellentmondásainak eltagadása egyre kevésbé lehetséges. Ez pedig a rendszer hegemoniájának megszűnésével kecsegtet. Ebben a történelmi pillanatban van lehetőség az emberi társadalom és a természet, valamint a gazdaság viszonyainak újrarajzolására. Fraser egy szükségszerűen antikapitalista ellenhegemonia építését javasolja, hiszen az általános válság szerteágazó területein zajló küzdelmek közös oka a kapitalizmus, jelenlegi formáját tekintve: a pénzügyi kapitalizmus.

A természet bekebelezéséről szóló fejezet végén kifejtetlenül hagyott „ökoszocializmus”-hoz képest a kötet utolsó fejezetében Fraser részletesen tárgyalja a 21. századnak a kapitalizmus okozta bajainak orvoslására, a „temérdek kifizetetlen számla kiegyenlítésére” képes szocializmus fogalmát.

A természet bekebelezéséről szóló fejezet végén megemlíti a számára kívánatos „ökoszocializmus” eszményét, ám nem fejti ki. A kötet utolsó fejezetében azonban, a 21. században kívánatos szocializmus fogalmát részletesen tárgyalja. Ennek nem kisebb feladatot szán, mint egy új társadalmi rend megteremtését, amely a kapitalizmus válsághajlamait képes orvosolni. Ez hatalmas közös erőfeszítést kívánó feladat, magába foglalja bizonyos fogalmak – mint például a „politika” – újradefiniálását, Meg kell találnia azokat a módokat, amelyekkel a demokrácia hatáskörei bővíthetők, újra kell alkotnia a termelés és az újratermelés, a társadalom és a természet, valamint a gazdaság és a politika közötti viszonyokat, vagyis a szembenállásokat fűtő jelenlegi intézményi elválasztásokat.

„Egy szocialista társadalomnak túl kell lépnie a kapitalizmus zéró összegű játékein, amelyek mindent,

amit a természettől, a közhatalmaktól és a társadalmi reprodukciótól elvesznek, a termelésnek adnak át.”

A társadalmaink működéséhez szükséges intézmények létrehozásához pedig kollektív, inkluzív demokratikus döntéshozatali folyamatok megszervezésére van szükség, ami nyilvánvalóan nem tűri a rendszerszintű elnyomás semmilyen formáját. A demokratikus döntéshozatalnak a társadalmi többlet sorsának meghatározásában is érvényesülnie kell. Ennek fontos előfeltétele a növekedési kényszer eszméjének érvénytelenítése. Fraser nem az ismert „nemnövekedési” mozgalom programjának követése mellett érvel, hanem azt gondolja, hogy a növekedéssel kapcsolatos döntéseket politikai kérdéssé kell tennünk, vagyis ezeknél a kérdéseknél is kollektív döntéshozatali folyamatokat kell alkalmaznunk. Fraser amellet érvel tehát, hogy a 21. század kihívásaira szabott szocializmus releváns válaszokat tudna adni korunk égető társadalmi kérdéseire.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Elkington, J. (1997) *Cannibals with forks – The triple bottom line of 21st century business*. Capstone

Fisher, M. (2021) *Kapitalista realizmus – Nincs alternatíva?* Napvilág Kiadó

Marx, K. (1955) *A tőke*. A politikai gazdaságtan bírálata. I. könyv. A tőke termelési folyamata. Szikra Kiadás Budapest
<https://mek.oszk.hu/04700/04724/04724.pdf> Utolsó letöltés: 2024. október 15.

Moore, J. W. (2019) Az olcsó természet vége, avagy rájöttem, hogy nem kell féltetni "a" természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát In *Fordulat* 25. szám pp. 17 – 52.